

CONTENT-TECHNICAL MODELS OF WORKING WITH PROVERBS IN EDUCATION IN BULGARIAN ACCORDING TO TEACHERS AND STUDENTS' POINT OF VIEW

Abstract: The article makes a brief review of school syllabus included proverbs in Bulgarian in primary school. The educational perspective of this content is researched in two aspects: objective context (expected results relevant to the theme according to school program in Bulgarian; present information in all alternative textbooks in Bulgarian) and subjective context –research of the attitude of teachers, students and parents to educational possibilities of the proverb in better effect in education in Bulgarian in primary school.

Author information:

Snezhanka Georgieva

Assoc. prof., PhD

Department of Technological and Vocational Education,
Preschool and Primary School Education
Faculty of Education
at Konstantin Preslavsky – University of Shumen

✉ s.dobrova@shu.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

Proverb, inner narration, moral, content-
technical model, educational possibilities.

Murevet Ebazerova

Student

Department of Technological and Vocational Education,
Preschool and Primary School Education
Faculty of Education
at Konstantin Preslavsky – University of Shumen

✉ meri.ebazerova@abv.bg

🌐 Bulgaria

Настоящото научно изследване е финансирано по проект

„Предиизвикателства пред компетентностно ориентираното образование“ РД-08-153/05.02.2020 г .

Наистина, какво богатство от здрав разум и проницателност ... се съдържа в по-добрата и по-многобройната част от тези творения, какъв земен усет за правдивото, какво човеколюбие лъха от толкова много от тях, какви разумни правила за управление на живота, каква находчива мъдрост, какъв дух, който макар и не от този свят, е в най-истинския смисъл за него, каква скромност, пестеливост, търпение и постоянство, каква мъжествена независимост са насаждали те винаги у хората!

Ричард Ч. Тренч (1807 – 1886 г.)

Компетентностните модели на родноезиково обучение в България закономерно се свързват с използване на възможностите на разнообразни типове мислене, и особено – на критическото и творческото мислене. Съвременните научни постановки обвързват резултатното родноезиково образование не само с усвояването на когнитивно знание, а и с усвояването на стратегии за учене, с развитието на мисловни процеси. Това означава компетентностното, личностно ориентираното родноезиково образование да се

реализира в зависимост от потребностите на обучавания индивид да мисли и да действа рефлексивно. Означава обучаваният да е подготвен, че когато разрешава проблем, той не само трябва да умее да прилага общоприети подходи, методи и техники за справяне със ситуация, но и да е способен да се развива в хода на дейността, да се учи от опита (свой и чужд), да разсъждава и да постъпва критически. В контекста на подобен род мисли е направен опит за проециране на проблема за критическото и творческото мислене в образователните контексти на родноезиковото обучение, свързани с усвояването на учебното съдържание за пословици в начален образователен етап.

Целта на настоящото изследване е да се докажат образователните възможности на пословиците в родноезиковото обучение, да се анализират различни и ефективни пътища за успешното овладяване на знания за пословиците като фолклорен жанр и да се обоснове значимостта на уменията за използването им в речевата практика за социализация, нравствено и компетентностно развитие на учениците от начален образователен етап. Във връзка с целта на изследването пословицата е анализирана в два контекста – теоретично-познавателен контекст – лаконично представяне на характерологичното за пословицата като фолклорен жанр, като текст със специфична структура и език, със социокултурно детерминирани семантични доминанти; дидактико-приложен контекст – извеждане на възможностите на пословицата за ефективизиране на компетентностните родноезикови образователни модели.

Пословицата е фолклорен жанр, който в лаконична иносказателна форма съхранява и предава народната мъдрост. Създадени в конкретна народна среда, тези кратки текстове отразяват историята, бита и нравствените ценности на създалия ги етнос. Пословиците съдържат важен и всеизвестен факт, получен от житейски опит и станал популярен. В научнометодическата литература е изведена разликата на пословиците/поговорките (като паремийни текстове) в съпоставка със сентенциите/афоризмите по показателите авторство и степен на поучителност. М. Терзиева подчертава, че афоризмът, като продукт на отделна творческа личност, е подвластен впоследствие на фолклоризация, за разлика от пословиците, които са резултат на анонимно творчество, чийто продукт е с по-делничен характер и нравоучителност от малко по-нисък порядък от на сентенциите [Терзиева 1997: 21].

Често пословиците представят интересни наблюдения, етични правила и съвети или песимистични коментари за живота. Затова много често съдържателната рамка на пословиците се проявява в антагонистични опозиции; народът измисля оригинална пословица за една добродетел и не по-малко интересна и за противоположното качество – съответния човешки порок. Така се появяват опозиционни двойки като: бавно – прибързано (*Бързата работа – срам за майстора. Като се прекатури колата, пътища много*); болест – здраве (*Болестта да би било добро, в градина биха я садили. Богат е, който е здрав*); мързел/безделие – трудолюбие (*Която работа се оставя за после, нея дяволите я довършват. Който е работен, ще бъде имотен*.); глупост/безумие – мъдрост; неученост – ученост (*Да беше глупостта рогата, всички биха я виждали. Глава има ли – шапки много. Калпак се купува, ум не може. Който знае книга, той има четири очи*.); постоянство – непостоянство (*Брадвата му не сече на едно място. С труд и постоянство всичко се постига*.); слабост/безсилие – смелост/решителност (*Крепостта се предава отвътре. Юнак глава не прекланя*.); съобразителност – несъобразителност (*Ако гониш два заека, не можеш хванеш ни един. Бъди бърз да слушаш, а бавен да отговаряш*.); хубост – грозота (*Не е расло на бой, ами на хубост. Не е наша Тодора за пред хора*.) и др. под. Зад поучителността на пословиците се крие устойчивостта на определени морални ценности; неслучайно те играят в известен смисъл ролята на морални закони, които определят поведението на човека. „Преносният смисъл на отделните образи в паремииите най-често се постига чрез семантичните фигури, или още наречени тропи – метафората, метонимията и алегорията като основни изразни средства, а освен това – сравнението, епитетът, синекдохата,

литотата и хиперболата като производни на основните. Поради изключителната си иносказателност и образност, много рядко преносността на някоя пословица или поговорка се гради само върху единствена семантична фигура – често е налице комбинация от различни тропи... Но тропите се разбират не само чрез логиката, посредством мисълта, а и чрез въображението и чувството“ [Енгелс-Критидис 2012: 22].

Може да се обобщи, че пословиците „типизират обекти, действия или явления, посредством оценъчност, на базата на която се правят препратки на множество конкретни ситуации към една сходна“, че „пословиците и поговорките „откриват“ и изразяват социална детерминираност с оглед на морално-ценностната и оценъчната система“ [Балабанова 1999: 36]. Във фолклора пословиците са извор на поука и знание; в народното творчество и в литературата се използват като „художествен похват“ за достигане до мъдрото послание на друг текст. Пословиците са провокация към оценъчните парадигми и на съвременните хора както със съдържателния, така и с иносказателния си план.

В родноезиковото училищно обучение в България усвояването на учебното съдържание за пословици е включено в читанките и е предвидено за сравнително ранна образователна възраст – ученици от трети клас. Пословиците са благодатна тема за развитие на ключови компетентности (адекватна комуникация на роден език, културна компетентност и изразяване чрез творчество, усвояване на стратегии за учене, социални компетентности и др.). Преподаването на учебното съдържание за пословици е предизвикателство към професионализма на учителя филолог, искащ да излезе от руслото на тривиалността, традиционността, закостенялостта. Затова настоящата публикация представя и анализира административно изведените очаквани резултати от усвояването на посоченото учебно съдържание, както и гледната точка на родители, учители и ученици за пословицата; насочва към целесъобразността на образователни модели, които предполагат по-комплексно усвояване на пословицата като съдържателно-формално-функционално цяло (и то в интерактивни образователни дискурси на критическо/творческо мислене и по посока на развитие на посочените типове мислене).

Проучвателска дейност по темата „Пословицата като учебно съдържание и образователна перспектива“ е осъществена в два контекста: обективен контекст (очаквани резултати във връзка с темата според учебните програми по български език и литература; налична информация по разглежданата тема във всички алтернативни учебници по български език и литература за начален образователен етап) и субектен контекст – проучване на отношението на учители, ученици и родители относно образователните възможности на пословицата.

Учебните програми по български език и литература предполагат задължително запознаване със спецификата на пословицата като жанр в трети клас. Това учебно съдържание включва и осмисляне на пословицата като специфичен модел на изграждане с помощта на различни средства – метафори, повторения, сравнения, епитети и др.; предполага работа по достигане до нравственото послание на пословиците (според възрастовите възможности). Очевидно е, че в учебните програми усвояването на учебното съдържание за пословица е свързано с обучението по литература и е концентрирано върху разпознаването на пословицата като речев жанр и уменията на ученика да разбира иносказателността на пословици, достъпни за възрастта му. Възприемането на учебното съдържание за пословици може да бъде осмислено обаче и в по-широките перспективи на съвременните компетентностни образователни модели – и по-точно с оглед развитието в синхрон на литературни, езикови и социокултурни компетентности, на различни типове мислене – критическо, творческо, рефлексивно и т.н. Сведено до езика на практиката това предполага перманентна и по-широкообхватна работа с пословици (не само в часовете по литература, а и в часовете по български език и часовете за

развитие на комуникативни умения); при това не само в рамките на усвояването на учебното съдържание от урочната статия за пословици в трети клас. В контекста на цялото – учебните програми по български език и литература за начален образователен етап – се очаква достигането до резултатност, свързана с умения за откриване на основни белези на национална идентичност и културна различност в изучените пословици, както и във фолклорни произведения, свързани с употребата им. Това имплицитно насочва към контекстни дейности, предполагащи и интерпретиране на текстове на литературни и на фолклорни произведения (свързани с пословици) чрез участие в групова и в екипна дейност на игрови и сценични форми по текста на литературни и фолклорни произведения. А това означава пословиците да се осмислят не само като самостоятелна текст, а и като компонент на текста (елемент в структурата на цялото – приказки, басни и др.), като елемент, подкрепящ по-доброто осмисляне на посланието на цялостен текст, като перспектива за самостоятелна творческа речева дейност.

В разнообразни методически контексти присъстват пословиците в алтернативните учебници по български език и по литература за начален образователен етап. При съобразеност с очакваната резултатност според учебните програми читанките за трети клас предлагат урочна статия за пословици. Тази урочна статия следва почти еднотипната логика: лаконично запознаване със същността на пословицата като фолклорен жанр, даване на примери за пословици, придружени с илюстративен материал. Между отделните урочни варианти по една и съща тема има общи моменти: предлагане на дефиниция за пословица, например: „Пословицата е кратка мисъл, която съдържа поука. Обикновено идва от народните приказки или от истински случки в живота...“ [ШЧ 2: 14]. Следва момент, представящ разновидностите пословици по тематични групи, най-често осмивани човешки пороци или възхвалявани човешки добродетели, например: „човешките нрави – *Два остри камъка брашно не мелят; лъжата – На лъжата краката са къси*; ученолюбието – *Който се учи, той ще сполучи*“ [ШЧ 2: 14].

Направеният преглед на алтернативните учебници показва, че пословиците са атрибут и на други урочни статии в читанките за втори, трети и четвърти клас, както и в учебниците по български език за същите класове. Няма учебник за нито един клас от начален образователен етап, в който да няма употребена пословица. Факт е обаче известна еднообразност на предпочитаните модели на работа с този специфичен текст. В учебниците по литература пословицата се включва като помощник за достигане до идейно-емоционалното послание на текста чрез еквивалентни модели на въпроси/задачи: Коя пословица е най-подходяща за текста? Кои пословици ще свържеш с извода от баснята? Намери и прочети най-подходящата към приказката пословица. Определи по какво поуката в баснята/приказката се свързва с пословицата и др. под. Най-често срещаните варианти на задачи за пословици в алтернативните учебници за трети клас са:

- Дописване на пропуснати думи в пословици [ШЧ 2: 14];
- Преобразуване на поредици от думи в няколко пословици;
- Определяне на тематичните области, за които се отнасят пословиците;
- Свързване на поредица от пословици с предложени човешки качества (трудолюбие, мързел, ученолюбие и др.);
- Съотнасяне на посланието на пословица с характеристики на литературен персонаж, например:
  - ✓ „Коя пословица се отнася за постъпката на Точица?
Сговорна дружина планина повдига.
Приятел в нужда се познава“ [ШЧ 2: 129].
- Познаване коя пословица е подходяща като поука за народна приказка или фолклорна песен. Например:

✓ „Коя пословица е подходяща за песента?

Бащина поука – синова сполука.

Брат не храни, но все сестра брани“ [ШЧ 2: 27].

✓ „Изберете пословица, която според вас е подходяща за приказката.

Ако не посееш нещо, няма да ожънеш нищо.

Без труд почивката не е сладка.

Който зло прави, зло намира“ [ШЧ 1: 25].

✓ „Определете коя от пословиците е най-подходяща за приказката.

Препишете я и я запомнете.

Работата краси човека.

Не оставяй днешната работа за утре.

За да познаеш някой какъв е, дай му работа да свърши“ [ШЧ 1: 27].

✓ Коя пословица не се отнася за текста?

А) *Не слушай какво говорят, а гледай какво правят.*

Б) *На лъжата краката са къси.*

В) *Който веднъж излъже, не му вярват и когато право казва [ШЧ 2: 57].*

За по-задълбочено проникване в художествени и фолклорни текстове допринасят задачи, свързани с второ и трето когнитивно равнище за анализ на текста, изискващи разясняване, тълкуване на пословица в контекста на текстовото цяло или с оглед на практически и нравствен опит на подрастващите. Например:

✓ „Обясни как всяка от пословиците се свързва с текста.

Направи добро, пък го хвърли в морето.

Добро при добро отива“ [ШЧ 2: 127].

✓ „Прочети пословицата. Подходяща ли е за поука от приказката?

Защо?“ [ШЧ 3: 32].

✓ „Подходяща ли е пословицата за поука от приказката?

Каквото посееш, това ще пожънеш“ [ШЧ 3: 62].

✓ „Подходяща ли е за приказката пословицата *На страха очите са големи“*? [ШЧ 3: 102].

Особено интересни и богати на възможности за интерактивно обучение са приказки, включващи пословица в своята структура – като заглавие, като част от текста или като негов финал, като например: „Болен здрав носи“, „Който се труди, и имане намира“, „Гузен негонен бяга“ и др. В този контекст може резултатно да се работи с финала на текстове, например: Лафонтеновата басня „Заек и костенурка“ – „Който ходи полека, висока планина изкачва“ [ШЧ 3: 14], на българската народна приказка „Най-добрият син“ – „Най-голямото добро на този свят е да прощаваш и да отплащаш на злото с добро“ [ШЧ 3: 100], на японската народна приказка „Как изпратили стоножката на лекар“ – „Пръв пристига не онзи, който бяга най-бързо, а онзи, който най-бързо се стегне за път“ [ШЧ 3: 104]. Ефективна и резултатна може да е и работата върху съдържателните и структурните роли на вмъкнати вътре в текст пословици, например „втъканата“ в текста на иранската народна приказка пословица „богатството, което не е спечелено с труд, не носи щастие и радост“ [ШЧ 3: 89].

Полезни за постигане на социокултурни цели и за развитие на нравствения облик на обучаваните са задачи като:

✓ „Кои ценности показва всяка от пословиците? Как са представени тези ценности в приказката?

Криво седи, право съди.

По-добре честна сиромашия, отколкото безчестно богатство“ [ШЧ 2: 37].

Нравственото и речевото развитие на учениците от начален етап стимулират задачи за проучване, запомняне и обсъждане на пословици, например:

✓ „Препишете и запомнете пословиците:

Приятел е този, който е с теб рамо до рамо.

Единственият начин да имаш приятели, е да бъдеш приятел“ [ШЧ 1: 29].

✓ „Прочетете пословицата и я обсъдете.

Всичко е добре, когато завършва добре“ [ШЧ 1: 33].

✓ „Как разбираш пословицата *Лоша рана заздравява, лоша дума не се забравя?*“ [ШЧ 3: 23].

Налага се изводът, че в останалите урочни статии в учебниците по литература пословицата се свързва със задаване на въпроси по съдържанието на изучено/изучавано литературно или фолклорно произведение; с откриване на значението на непознати думи в пословица, като се има предвид контекстът на съответното произведение; с улесняване на познаването на съдържанието, с разбиране на внушенията на известни приказки, съдържащи пословици, както и на произведения, чиито послания са изводими чрез пословици. Подобна работа предполага изграждане на умения за изразяване на емоционално-оценъчно отношение към герои, епизоди, картини, литературни и фолклорни произведения, свързани по някакъв начин със света на пословиците. А всичко това не само развива критическо/рефлексивно мислене, но и спомага за цялостното развитие на личността на обучаваните от начален образователен етап.

В учебниците по български език пословиците са използвани само като нагледно средство за употреба на определена езикова единица или категория (откриване на антоними – синоними; дописване на граматически форми (членуване на съществителни имена, степенуване на прилагателни имена и др.); включено е съотнасяне на синтактичния им модел с определен тип изречение по състав или по цел на изказване). Налагат се изводи за известна еднообразност и ограниченост на използването на пословици в учебниците по роден език за начален образователен етап. Очевидно е имплицитно прокарваното разделение – в уроците по литература усвояване на пословицата като смисъл/послание; в уроците по български език – като структурен модел, като езикова форма; използване на пословицата единствено като пример за реализиране на лингвистични задачи.

Немногобройни са и задачите за продуциране от учениците на текст по пословица. Сравнително еднообразно е използването на пословиците като стимулатор за творческа дейност на учениците. В някои учебници е предвидена репродуктивна дейност – преразказ на приказка, басня или друг художествен текст, свързан съдържателно с пословица (като поука или като възможност за извеждане на характеристика на герой). В повечето алтернативни учебници за трети клас е предвидена работа по развитие на комуникативните умения на учениците чрез създаване на текст (приказка/съчинение) по пословица. Урочният вариант за създаване на приказка по пословица е почти аналогично конструиран в различните алтернативни учебници. Предвидени са задачи за търсене на връзката между изучени приказки и пословици. Включени са и упражнения за продуциране на устен текст по пословица, към който обикновено е предложена илюстрация, насочваща към тълкуване на пословицата и възможен модел за създаване на текст.

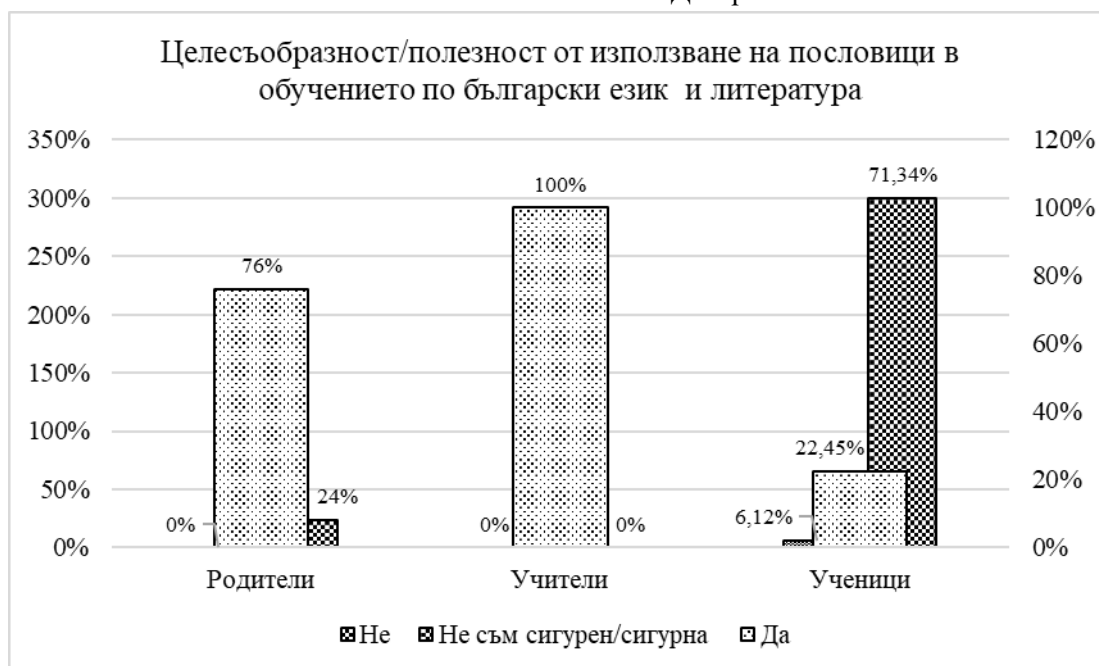
Прегледът на учебните програми и учебниците във връзка с темата „Пословици“ налага някои изводи в плана на перспективността. Целесъобразно би било по-компактното, разнообразно и взаимнообвързано използване на пословиците като образователна парадигма. Технологичните модели на работата върху жанра могат да стимулират комплексността на дейностите по придобиване на литературни компетентности, съответно: задаване на въпроси по

осмислеността на ключовите за пословиците образи и постигнатото цялостно семантично внушение, осмисляне на условността в образите от пословиците; съотнасяне на идеята на пословица както със съдържателните внушения на художествена/фолклорна творба, така и с формално-структурната специфика на творбата; разбиране на специфичните послания на персонаж, употребяващ в речта си пословици; разтълкуване на предпочетеността на пословици в приказка и др.. Моделите могат да активират и формирането на социокултурни компетентности, съответно: ориентиране в структурата на пословицата като фолклорно творение, доказване разбраността на смисъла ѝ, интерпретиране на спецификата на изграждане на иносказателно представения образ чрез групова и екипна работа. В контекста на съвременното компетентностно образование пословицата може да се свърже успешно и с другия компонент на двуединното родноезиково обучение – обучението по български език, при това в контекста на дейностни модели за осмисляне на лаконичния текст пословица като цялост, като единство на съдържание, форма и функция. При съвременните компетентностни подходи ефективни биха били технологично разнообразни урочни практики, комбиниращи интерактивни методи и техники, както и по-последователното и разнообразно включване на пословиците в творчески продуктивни дейности по създаване на текстове от учениците (по пословица, по сгрешена пословица, по комбинирана (от частите на други пословици) пословица и др. под.).

Обективният контекст на изучаване на пословици (представен от анализа на учебни програми и учебници) е допълнен от проучване на субектната гледна точка на родители и образователни субекти относно възпитателния потенциал на учебното съдържание за пословици. За целите на изследването са проведени три анкетни проучвания, съответно сред учители, родители, ученици. Целта на анкетите е да се обобщи гледната точка на горепосочените респонденти относно образователните възможности на пословиците в родноезиковото обучение; да се обоснове ефективността на усвояването на пословици чрез реализиране на процедури, изискващи критическо и творческо мислене; да се докаже възможността на предложени образователни модели като стимул за цялостното личностно развитие на обучаваните. Трите анкети съдържат еквивалентни въпроси, както и тясно специфични (съобразени с конкретните респонденти) въпроси. Анкетата, проведена с 37 родители, съдържа 11 въпроса (Приложение № 1); анкетата за учители, реализирана с 44 учители, включва 15 въпроса (Приложение № 2); анкетата за ученици е от 11 въпроса (Приложение № 3). Като респонденти са включени учители, преподаващи роден език в начален образователен етап от Основно училище „Паисий Хилендарски“ с. Горен чифлик, община Долни чифлик; II ОУ „Д-р Петър Берон“, град Шумен; III ОУ „Димитър Благоев“, град Шумен. В анкетното проучване за ученици участващите са 49 и са от Основно училище „Паисий Хилендарски“ с. Горен чифлик, община Долни чифлик и II ОУ „Д-р Петър Берон“, град Шумен. Анкетните бланки съдържат три аналогични въпроса, отправени и към трите групи респонденти, и един въпрос, общ за анкетите на родители и учители.

Гледната точка на трите анкетирани групи относно целесъобразността от използване на пословици в обучението по български език и литература в начален образователен етап не съвпада (Диаграма № 1).

Диаграма № 1

Учителите изразяват стопроцентова убеденост относно полезността от използването им; до тяхното мнение е близка гледната точка на родителите – 76% изразяват аналогична позиция. Само 22,45% от учениците са убедени в полезността от използването на пословици в родноезиковото обучение, докато останалите не са сигурни (71,43%) или не считат, че тези лаконични текстове са полезни (6,12%). 24% от родителите също изразяват несигурност относно образователните възможности на пословиците. Така представените факти са провокация към професионализма на учителите, задължени да намерят баланса между когнитивните и технологичните образователни парадигми, за да докажат полезността от работата с пословици в аксиологични образователно-възпитателни контексти, стимулиращи развитието на мисъл и реч в единство. 71% учители са посочили своя аргумент „защото“. Полезността на пословиците е свързана с възможности за развитие на критическо мислене, с креативност в речевите дейности по създаване на текст, с осъзнаване на връзката съдържание – форма на един речев продукт.

Известна близост показват гледните точки на респондентите относно предпочитанията на учениците към тематиката на пословиците, с които се работи (Диаграма № 2).

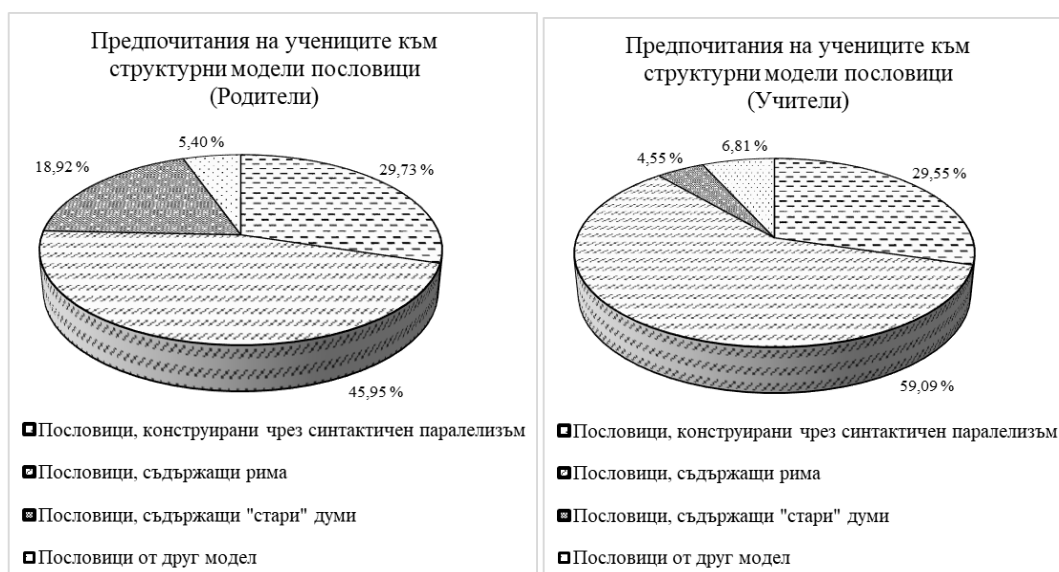

Диаграма № 2

Категорична е толерираността на пословици, метафорично насочващи към човешки добродетели (68,18% – учители; 59,46% – родители; 46,94% – ученици). Второ място по предпочетеност си поделят пословиците за отношения в семейството (6,82% – учители; 24,33% – родители; 24,49% – ученици) и за силата на езика (18,18% – учители; 10,81% – родители; 10,20% – ученици). Учителите са категорични относно неpreferеността от учениците на пословици за човешки недостатъци, докато останалите две групи респонденти ги допускат като образователен модел (68,18% – учители; 2,70% – родители; 16,33% – ученици). От трите групи анкетирани, с минимални различия, са толерирани като подходящи за запамяване аналогични структурни модели пословици (Диаграма № 3).

Диаграма № 3

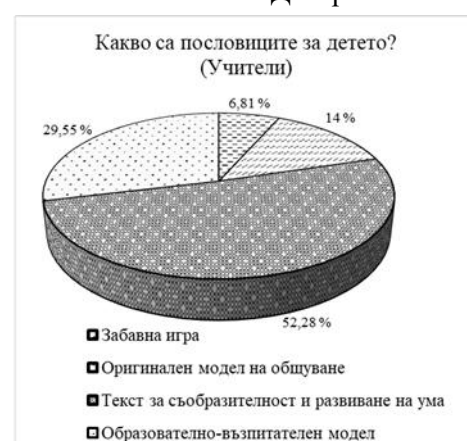
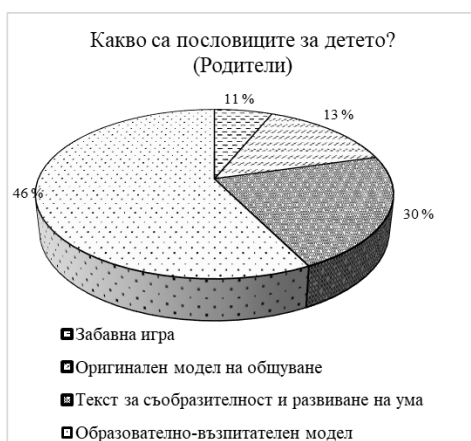

Като най-лесни за запаметяване са изведени пословиците, съдържащи рима (59,09% – учители; 45,95% – родители; 46,94% – ученици). На второ място родители и учители посочват пословиците, конструирани чрез синтактичен паралелизъм (29,73% – учители; 29,55% – родители), докато учениците на второ място по лекота за запаметяване извеждат пословиците, съдържащи „стари“ думи.

Разминават се позициите на родители и учители по въпроса какво са пословиците за децата (Диаграма № 4).

Диаграма № 4

И родители, и учители гледат на пословиците предимно като на текст за съобразителност, развиващ ума (52,28% – учители; 46% – родители). На второ място учителите характеризират пословиците като образователно-възпитателен модел, на трето – като оригинален модел на общуване, на последно място – като забавна игра. Тези три модела са

различно йерархизирани по важност от родителите: на второ място – модел за общуване, на трето място – забавна игра, на последно място – образователно-възпитателен модел.

Провеждането на личностно ориентиран родноезиков образователен процес може да бъде ефективизирано и при съобразеност с отговорите на специфичните за съответните респонденти въпроси в анкетните карти. Активирането на пословицата като средство за резултатност в обучението по литература е представено от учителите с моделите на използването ѝ: постоянно – 6,81%; често – 56,82%; понякога – 36,36%. По фреквентност използването на пословици за стимулиране на творческата дейност (развиване на комуникативните умения на учениците) се разпределя по моделите: много често – 6,81%; сравнително често – 20,45%; понякога – 71,72%. Проверяването на знанията за пословици е включвано и в оценъчните процедури на учителите (доста често – 6,81%; сравнително често – 43,18%; понякога (по-скоро рядко) – 50%). Малко изненадващи са отговорите на респондентите относно целта, с която респондентите включват пословиците в образователната дейност. От пет алтернативи гласовете се разпределят между два модела: „за концентриране на вниманието върху темата и проблемите в конкретния час“ – 79,55% и „за разбиране на посланието на конкретна художествена творба“ – 20,45%. Непрепочетени от нито един учител са вариантите: „за отмора след трудна езиковедска задача“, „за развиване на креативността на учениците“, за разнообразяване с друга резултатна образователна практика. От респондентите учители най-голямо образователно предимство от използването на пословиците (като учебно съдържание и образователно средство) е видно в предоставяната от тези текстове възможност за адекватна рецепция на художествен/фолклорен текст, в ролята им на обогатител на детския лексикон, на стимулатор за развитие на въображението, мисълта и речта на учениците. Учителите споделят, че мотивират учениците да търсят и заучават пословици, като го правят: постоянно – 4,55%; често – 59,09%; понякога – 36,36%. Анкетиранияте учители възпитават и чрез речта си, като включват в комуникативните си модели на педагогическо общуване пословици (43,18% го правят често; 56,82% – понякога, за разнообразие). Най-голяма трудност при работа с пословици се оказва разбирането на иносказателността. Съдържащи се стари думи в някои от пословиците създават затруднения за учениците при формалното разбиране и семантичното осмисляне на пословиците. Учителите включват пословици в различни структурни звена на урока, но предпочитанието е към: мотивиране на темата (50%), обобщаване на закономерности (29%), анализиране на художествена творба (21%). Повечето учители предполагат, че учениците четат вкъщи пословици със семейството си понякога – 64%, никога – 29% и често – 7%. Според наблюдението на учителите, най-големи предпочитания имат учениците към пословици, свързани с фолклорни текстове. По тематика предпочитани са пословиците, отнасящи се до човешката добродетел трудолюбие. Според учителите конкретни предпочитания учениците имат към пословици като: *Който не работи, не трябва да яде. Каквото посееш, това ще пожънеш. Добрата дума цена няма*. Респондентите учители подкрепят идеята за участие в проект заедно с учениците (екипна дейност) по издаване на книга с пословици (особено по конкретен практически насочен повод) – 86 %. Зад индивидуално изпълнение на подобна задача застават 14 % анкетираните преподаватели.

Интересна е гледната точка за образователните възможности на пословицата и на анкетираните ученици. От 49 респонденти 87,76% споделят, че им четат пословици вкъщи (като това се случва винаги – на 8,16 %, често – на 24,49%, понякога – на 55,10%). Никога не са четени пословици вкъщи на 12,24% от анкетираните ученици. Разнообразни са отговорите на респондентите относно използването на пословици в речта – собствена, на близките им. В разговор с приятели никога не използват пословици 24,49% анкетираните. Останалите 75,51% ученици с различна честота използват пословици в речта си, като най-многобройна е групата на понякога използващите – 59,18%. 26,53% от близките/родителите на анкетираните никога не

използват пословици в речта си; останалите 73,47% използват с различна честота (понякога го правят 53,06%). Учениците са благосклонни да илюстрират пословици (книга с пословици) по различен повод. 78% биха го направили във връзка с постигане на образователни/възпитателни цели. За конкурс биха се постарали 10% от анкетираните. С повод и без повод биха реализирали подобна дейност 12%. Различно е отношението на респондентите към дейността по илюстриране на пословица: за 43% е удоволствие; за 45% – задължение; 12% не биха реализирали дейност, която ги затруднява. Изключително любопитно е, че 76% от учениците имат любима пословица, нямат – 24%. Като любими са посочени пословици като: *Който добро прави, добро намира. Човек е толкова голям, колкото са големите мечтите му. Ако ръка дава, а сърце не дава, нищо не става. Доброто краси човека, а мързелът го грози. Без труд почивката не е сладка. Който зло прави, зло намира. Който бърза, бавно стига. По-умният винаги отстъпва. За да имаш приятели, трябва да бъдеш приятел. Без наука няма сполука. По дрехите посрещат, по ума изпращат. На лъжата краката са къси. Който не работи, не трябва да яде. Каквото почукало, такова се обадило. Бързата работа – срам за майстора. Който се учи, той ще сполучи. Сговорна дружина планина повдига. Вълкът козината си мени, но права – никога.* Учениците свързват пословиците с активна и резултатна дейност в часовете по български език и литература. Използването на пословици в образователната дейност допринася за концентриране на вниманието върху изучавана тема (37%), за по-доброто разбиране на художествена творба (35%), за отмора след трудна езикова задача (14%), за развиване на творчески способности (14%). Подобни твърдения, изказани от ученици, са показател за имплицитно осъзнатата от тях роля на пословицата като фактор за активност и резултатност в родноезиковото обучение.

Част от въпросите в анкетата за родители дават представа относно възможностите за включване на семейството/родителите като фактор за успешна образователно-социализираща дейност при осмисляне на учебно съдържание за пословици. 62% процента от анкетираните родители твърдят, че у дома си имат книги с пословици. Само 19% от родителите споделят, че никога не четат на децата си пословици. Останалите 81% застават зад мнението, че запознават децата си с пословици, макар да правят това с различна фреквентност (19% – винаги/често; 62% – понякога). 76% са категорични, че мотивират децата си по различен начин да четат/използват пословици. За съжаление, това никога не правят 24% от анкетираните родители. 84% използват пословици при всекидневното общуване в семейна (битова) среда. Не го правят 16% от анкетираните родители – явно такива родители, които не са осъзнали богатството на пословиците и възможностите им да разнообразяват и емоционализират човешката реч. Доста разнообразни са отговорите на респондентите по отношение на познанията им относно любима пословица на децата им. 11% твърдят, че техните деца нямат любими пословици; 27% споделят, че не са сигурни за това; 16% са откровени в твърдението си, че не знаят. Отговорите по този въпрос е целесъобразно да бъдат разтълкувани в контекста на образователните перспективи. Добре е да се търсят образователни практики, активиращи и участието на родители при популяризиране на нравствените императиви на открити от учениците пословици. Все пак 46% от анкетираните твърдят, че децата им имат любими пословици, но минимален е броят на анкетираните родители, посочили такава пословица. Видяната възможност за игра чрез/с пословици в свободното време от 30% респонденти родители е показателна за възможността тези фолклорни текстове да бъдат поставени в контекста на игровостта и забавността и в образователния процес по български език и литература в начален образователен етап. Оказва се, че родителите проявяват желание децата им да участват в проекти или мероприятия в училище и 73% дават съгласие да се включат в съвместна проектна дейност по издаване на книга с пословици. Няма нито един родител, който да не иска да се използват пословиците за постигане на образователни, възпитателни и социализиращи цели.

Резултатите от проведени три анкетни проучвания сред учители, родители и ученици водят към извода, че по-голямата част от учениците рядко срещат и използват пословиците в своето ежедневие; не се отличават с фреквентност и семействата на анкетираните, включващи в ежедневното си общуване с децата пословици. Същевременно всички респонденти са категорични относно значимостта на познавателния и иносказателния свят на пословиците да служи за ефективна образователно-възпитателна парадигма. Технологичните модели в това отношение са много и са плод на професионализма на учителя, можещ да мотивира за мисловно-речева активност учениците си и чрез включването в собствената си реч по време на педагогическата комуникация паремийни текстове, както и чрез разнообразяване на прагматичните обучителни контексти с използване в различни комуникативни ситуации на различни по структура, образност и семантика пословици. Очакваната според учебните програми резултатност по разглежданата тема, както и изказаните от респондентите мнения категорично потвърждават образователните перспективи на работата с пословици по отношение формиране на ключови компетентности в единство (общуване на роден език, културна компетентност и развитие чрез творчество и др.). Търсенето на пътища за по-ефектно достигане до посланието на фолклорни и художествени текстове чрез иносказателността и лаконичността на пословиците може да бъде ефективен фактор за формиране в единство на езикова и литературоведска компетентност. Осмислянето на контекстното цяло на пословицата безспорно би развило в единство език и мислене, би мотивирало към формиране на дискуссионна култура и рефлексивни умения. Така работата с пословици още в начален образователен етап може да се превърне в стимулатор за успешна настояща и бъдеща идентификация и социализация на ученика. Безспорно лаконичната форма, синтезирано изказаният смисъл, метафоричната образност предполагат използването на пословиците за постигане както на когнитивни, така и на комуникативнопрактически и аксиологически (културологични) цели не само в началния, а и през прогимназиалния, дори в гимназиалния образователен етап.

References:

1. Balabanova, M. *Kratkrite folklorni formi i obuchenieto po roden ezik v detskata gradina*. Sofia: Obrazovanie, 1999.
2. Engels-Kritidas, R. *Deteto v inoskazatelnia svyat na poslovitsite i pogovorkite*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2012.
3. *777 izbrani: 777 izbrani Balgarski poslovitsi i pogovorki*. Sofia: IK „Hermes“, 2017.
4. Terzieva, M. *Kratkrite folklorni zhanrove v rabotata po roden ezik v detskata gradina*. Burgas, 1997.
5. IIICh 1: R. Tankova, E. Cherneva, V. Ivanova. *Chitanka za tretii klas*. Sofia: Prosveta – Sofia, 2018.
6. IIICh 2: M. Gerdzhikova, S. Valkova, D. Vasileva, A. Yankovska-Sengalevich. *Chitanka za tretii klas*. Sofia: Bulvest 2000, 2018.
7. IIICh 3: P. Dimitrova, M. Boncheva, N. Petrova. *Chitanka za tretii klas*. Sofia: Prosveta plus, 2018.

Приложение № 1 – Анкета за родители

1. В кой клас учи детето Ви?

а) 1. клас; б) 2. клас; в) 3. клас; г) 4. клас.

2. Имате ли въщи книги с пословици?

а) Да; б) Не.

3. Четете ли на детето си пословици?

а) Да, винаги; б) Да, често; в) Да понякога; г) Не, никога.

4. Мотивирате ли детето си да търси и да чете пословици?

а) Да, винаги; б) Да, често; в) Да, понякога; г) Не, никога.

5. Използвате ли пословици за общуване в семейството си?

а) Да, винаги; б) Да, често; в) Да, понякога; г) Не, никога.

6. Има ли любими пословици детето Ви?

а) Да; б) Не зная; в) Няма; г) Не съм сигурен/сигурна.

7. За Вашето дете пословиците са:

а) Игра за забавно прекарване на свободното време;

б) Интересен модел за общуване;

в) Текст за съобразителност и развитие на ума;

г) Друго (посочете): .....

8. Кои от пословиците биха допаднали най-много на Вашето дете?

а) За човешки добродетели;

б) За човешки недостатъци;

в) За отношения в семейството;

г) Друга тематика (посочете): .....

9. Според Вас пословици от кой модел биха били най-лесни за запаметяване от Вашето дете?

а) Съдържащи старинни думи – *Боса ходва хоро водва*;

б) Конструирани по еднакъв модел – *Дълбока вода брод няма, хубава мома род няма*;

в) Съдържащи рима – *Мъж и жена злъчка имат, брат и сестра глъчка имат*;

г) Други модели (посочете) : .....

10. Бихте ли съдействали на детето си да участва в училище в проект за издаване на книга с пословици, събрани и илюстрирани от него?

а) Да; б) Не; в) Зависи.

Защото : .....

11. Целесъобразно ли е използването на пословици в учебния процес по български език и литература в начален образователен етап?

а) Категорично да; б) Категорично не; в) Не съм сигурен/сигурна

Защото : .....

Приложение № 2 – Анкета за учители

1. Целесъобразно ли е използването на пословици в учебния процес по български език и литература?

а) Да; б) Не.

Защото: .....

2. Използвате ли пословици в учебния процес по български език и литература, когато характеризирате постиженията на учениците или общувате с тях?

а) Доста често; б) Сравнително често; в) По-скоро рядко; г) Не, никога.

3. Включвате ли пословици в работа с различни по тематика и тип уроци по литература?

а) Да, постоянно; б) Да, често; в) Да, понякога; г) Не, никога.

4. Използвате ли пословици като стимулатор за създаване на текстове от учениците с цел развиване на комуникативни компетентности?

а) Много често; б) Сравнително често; в) Да, понякога; г) Не, никога.

5. С каква цел използвате пословиците?

а) За отмора след трудна езиковедска задача;

б) За концентриране на вниманието върху темата и проблемите в конкретния час;

в) За развиване на креативността на учениците;

г) За разбиране на посланието на конкретна художествена творба;

д) Друг модел (посочете) : .....

6. В какви моменти / етапи от урока предпочитате да използвате пословиците?

а) При мотивиране на темата;

б) При въвеждане и изясняване на нови понятия;

в) При упражняване на ново знание / умение;

г) При обобщаване на закономерности;

д) При анализиране на художествена творба

е) Друг модел (посочете).....

7. Кое е най-голямото предимство на използването на пословици в обучението по роден език в начален образователен етап?

.....

8. Най-голямата трудност при работа с пословици в обучението по български език и литература в начален образователен етап е: .....

9. Мотивирате ли учениците да търсят и да четат пословици?

а) Да, винаги; б) Да, често; в) Да, понякога; г) Не, никога.

10. Как смятате – четат ли пословици учениците вкъщи (в семейството си)?

а) Да, винаги; б) Да, често; в) Да, понякога; г) Не, никога.

11. Пословици на каква тематика допадат най-много на учениците от начален образователен етап?

а) За човешки добродетели;

- б) За човешки недостатъци;
- в) За отношения в семейството;
- г) Друга тематика (посочете): .....

12. Пословици по какъв модел предпочитат учениците Ви?

- а) Съдържащи стари думи – *Боса ходва, хорото водва*;
- б) Конструирани по еднакъв начин – *Дълбока вода брод няма, хубава мома род няма*;
- в) Съдържащи рима – *Мъж и жена злъчка имат, брати сестра глъчка имат*;
- г) Друг модел (посочи): .....

13. Бихте ли предложили проект за издаване на книга с пословици, събрани от учениците (и илюстрирани от тях)?

- а) Да, за индивидуално изпълнение;
- б) Да, правя го често;
- в) Да, като екипна дейност по конкретен повод (Вечер на фолклора, Ден на книгата и авторското право и други подобни);
- г) Не бих рискувал/а;
- д) Друга идея (посочете): .....

14. Използвате ли в часовете по български език и литература пословици, когато общувате с учениците?

- а) Да, винаги; б) Да, често; в) Да, понякога; г) Не, никога.

15. Какво според Вас са пословиците за детето?

- а) Игра за забавно прекарване на свободното време;
- б) Интересен модел на общуване;
- в) Текст за съобразителност и развиване на ума;
- г) Учебно средство за усвояване на учебното съдържание и постигане на резултати;
- д) Друго (посочете):

Приложение № 3 – Анкета за ученици

1. Ти си в:

- а) 1. клас; б) 2. клас; в) 3. клас; г) 4. клас.

2. Четат ли ти пословици вкъщи ?

- а) Да, винаги; б) Да, често; в) Да, понякога; г) Не, никога.

3. Употребяваш ли пословици, когато разговаряш с приятели?

- а) Да, винаги; б) Да, понякога; в) Да, често; г) Не, никога.

4. Използват ли пословици твоите родители и близки, когато сте заедно?

- а) Да, винаги; б) Да, понякога; в) Да, често; г) Не, никога.

5. Би ли илюстрирал или представил образ от пословица?

5.1. Повод

- а) Да, ако трябва за училище
- б) Да, за участие в конкурс
- в) С повод и без повод

5.2. Отношение към дейността

- а) Да, с удоволствие
- б) Ако се налага, по задължение
- в) Не, би ми било трудно

6. Имаш ли любима пословица?

- а) Да
- б) Не

Ако имаш и я помниш, напиши я :.....

7. Какви пословици ти допадат най-много?

- а) За човешки добродетели;
- б) За човешки недостатъци;
- в) За отношения в семейството;
- г) Друга тематика (посочи): .....

8. Кои от посочените модели пословици са най-лесни за запомняне?

- а) Съдържащи стари думи – *Боса ходва, хоро водва*;
- б) Конструирани по еднакъв модел – *Дълбока вода брод няма, хубава мома род няма*;
- в) Съдържащи рима – *Мъж и жена злъчка имат, брат и сестра глъчка имат*;
- г) Друг модел (посочи): .....

9. Какво са пословиците за теб?

- а) Средство за забавно прекарване на свободното време;
- б) Интересен модел на общуване;
- в) Игра за развитие на ума;
- г) Учебно средство за усвояване на учебно съдържание;
- д) Друго (посочи): .....

10. За какво допринася използването на пословици в часовете по български език и литература според теб?

- а) За отмора след трудна езикова задача;
- б) За концентриране на вниманието върху изучаваната тема;
- в) За развиване на творческите ти способности;
- г) За разбиране на посланието на художествена творба;
- д) Друго (посочи): .....

11. Целесъобразно ли е използването на пословици в учебния процес по български език и литература в начален образователен етап?

- а) Категорично да;
- б) Категорично не;
- в) Не съм сигурен/сигурна.